

ตำนานเมือง

ราชบัณฑิตยสถาน รวบรวม

พิมพ์ไว้ในกิจการของราชบัณฑิตยสถาน

พ.ศ. ๒๔๘๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

สารบัญ

๑.	กระบี่	หน้า	๑
๒.	กำแพงเพชร	”	๑
๓.	ขุนัน	”	๒
๔.	จันทบุรี	”	๓
๕.	ฉะเชิงเทรา	”	๔
๖.	ชัยภูมิ	”	๔
๗.	ตราด	”	๕
๘.	ตาก	”	๖
๙.	นครนายก	”	๗
๑๐.	นครปฐม	”	๘
๑๑.	นครพนม	”	๑๐
๑๒.	นครสวรรค์	”	๑๐
๑๓.	นราธิวาส	”	๑๑
๑๔.	น่าน	”	๑๑
๑๕.	บุรีรัมย์	”	๑๒
๑๖.	ประจวบคีรีขันธ์	”	๑๓
๑๗.	ปัตตานี	”	๑๔
๑๘.	พังงา	”	๑๖
๑๙.	พัทลุง	”	๑๗

๒๐. พิจิตร		หน้า ๒๐
๒๑. เพชรบูรณ์	<u>บุรณบุรี</u>	,, ๒๑
๒๒. มหาสารคาม	ประจักษ์	,, ๒๒
๒๓. ขะลา	เทพมณีนคร	,, ๒๒
๒๔. ระยอง	มัญจาคีรี	,, ๒๓
๒๕. ราชบุรี	บุษราคัม	,, ๒๓
๒๖. ลพบุรี	เทพมณีนคร	,, ๒๕
๒๗. ลำปาง	โคกช้าง	,, ๒๗
๒๘. เดช	นคร	,, ๒๘
๒๙. สกลนคร	นคร	,, ๒๘
๓๐. สงขลา	นครมณฑล	,, ๓๐
๓๑. สตูล	นครมณฑล	,, ๓๕
๓๒. สมุทรสาคร	นครมณฑล	,, ๓๕
๓๓. สระบุรี	นครมณฑล	,, ๓๕
๓๔. สุพรรณบุรี	นครมณฑล	,, ๓๗
๓๕. อุตรธานี	นคร	,, ๓๘
๓๖. อุทัยธานี	นคร	,, ๓๘
๓๗. อุบลราชธานี	นครมณฑล	,, ๔๐
๓๘. "	นคร	,, ๖๐
๓๙. "	นคร	,, ๖๑
๔๐. "	นคร	,, ๖๑

ตำนานเมือง

กระบี่

จังหวัดนี้ เดิมเป็นตำบลแขวงของจังหวัดนครศรีธรรมราช ต่อมาได้ตัดเอาท้องที่ในแขวงอำเภอปากลาวจากจังหวัดสุราษฎร์ ฯ (บัดนี้รวมอยู่ในอำเภออ่าวลึก) มารวมกับอำเภอเมือง อำเภอคลองพน (บัดนี้ยุบเป็นตำบลขึ้นอำเภอคลองท่อม) อำเภอเกาะลันตา แขวงจังหวัดนครศรีธรรมราช ยกขึ้นเป็นจังหวัดตั้งภายหลังตั้งจังหวัดระนอง จังหวัดพังงา และจังหวัดภูเก็ต ในเขตต์แขวงจังหวัดนี้ มีทางขนสินค้าแต่โบราณข้ามแหลมมะลายู เรียกว่า ปากพะนอม มาลงทางแม่น้ำตาปี.

กำแพงเพชร

จังหวัดกำแพงเพชร เป็นเมืองโบราณสมัยสุโขทัย เป็นเมืองลูกหลวงและเมืองหน้าด่าน เดิมมี ๒ เมือง เมืองหนึ่งเรียกว่าซากังราว อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำปิง พญาเลอไทยโอรสพ่อขุนรามคำแหงสร้าง อีกเมืองหนึ่งชื่อเมืองนครชุม อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำปิงตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชรเก่า ตัวเมืองกำแพงเพชรเก่าอยู่ทางหลังศาลากลางจังหวัดเดี๋ยวนี้ ยังมีกำแพงและโบราณสถาน

ปรักหักพังอยู่มาก ด้วยเหตุเมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองหน้า
ด่านตั้งกล่าวแล้ว มาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี
ระหว่างที่เกิดสงครามกับพม่า จึงเป็นเมืองที่ถูกเหยียบย่ำทำลาย
อยู่เสมอ เคยตกเป็นทำเลที่ปลูกขี้ฉางและเป็นที่ทำนาของ
ข้าศึกหลายคราว.

ชุมชน

จังหวัดชุมชนนี้ ปรากฏในพงศาวดารอีสานว่า ตั้งขึ้นในสมัย
กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๒ คือให้ยกบ้านปราสาทสี่เหลี่ยม
ดงลำดวน ขึ้นเป็นเมืองชุมชน ดังนี้ และมาปรากฏชื่อในพงศาวดาร
สมัยกรุงธนบุรีอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๕ พระยานางรอง
ไปคบคิดกับเจ้าโอเจ้าอิน และอุปฮาดเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็น
กบฏต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี กองทัพกรุงออกไปปราบ และตั้งเกลี้ย
กล่อมได้เขมรป่าดงเมืองตะลุง เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และ
เมืองชุมชนดังนี้ แต่นักโบราณคดีเห็นกันว่า จังหวัดชุมชนน่าจะเป็น
เมืองสมัยขอม เพราะมีโบราณสถานเช่นปราสาทกู่สมัยขอมอยู่ใน
เขตจังหวัดหลายแห่ง เช่นปราสาทกู่ที่บ้านกำแพงเป็นต้น เล่า
กันว่าเมืองชุมชนนี้ เดิมชื่อศรีนครลำดวน ตั้งอยู่ที่ตำบลดวนใหญ่
อำเภอศรีสะเกษ ค่ายคูและกำแพงที่ยังปรากฏอยู่แสดงให้เห็นว่า
สร้างสมัยเดียวกับเมืองสุรินทร์ เพราะคล้ายคลึงกันมาก ภาย
หลังเมืองศรีนครลำดวนนี้กันดารน้ำ จึงย้ายไปตั้งที่ตำบลห้วย

เหนือ อำเภอห้วยเหนือ ให้ชื่อว่า เมืองขุขันธ์ คือที่ตั้งอำเภอ
 ห้วยเหนือเดิมนั้น ในพงศาวดารอีสานยังมีขอเจ้าเมืองขุขันธ์ว่า
 พระไกรภักดีศรีนครลำดวนอยู่ เพิ่งย้ายเมืองขุขันธ์ไปตั้งที่ตำบล
 เมืองเก่าอำเภอศรีสะเกษ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

จังหวัดจันทบุรี

จังหวัดจันทบุรี เป็นเมืองโบราณมีชื่อปรากฏในพงศาวดาร
 มาแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา มีซากเมืองเก่าอยู่ ๒ แห่ง แห่ง
 หนึ่งอยู่ในตำบลพุงทะเลาย อำเภอเมืองจันทบุรี ยังมีคูเมืองและ
 เขิงเทินพอสังเกตเห็นได้ อีกเมืองหนึ่งอยู่ในตำบลคลองนารายณ์
 ชาวบ้านเรียกเมืองพะเนียดบ้าง เมืองกาไวก้าง มีผู้ขุดพบศิลา
 จารึกที่วัดพะเนียดซึ่งเป็นวัดโบราณ อยู่ทางทิศใต้กำแพงเมือง
 ราว ๔๐๐ ม. (ศิลาจารึกอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ในบริเวณเมืองยังมีศิลาแผ่นใหญ่ ๆ สลักเป็นลวดลายอย่าง
 โบราณเหลืออยู่บ้าง และยังมีกำแพงเขิงเทิน และถนนใหญ่ ๒ สาย
 มีผู้สันนิษฐานกันว่า คงเป็นเมืองที่รุ่งเรืองในสมัยโบราณ และ
 น่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่มองสิเออร์เอย์โมเมอร์ เขียนเรื่องราว
 ไว้ในหนังสือ “แคมโบร” ค.ศ. ๑๕๐๑ ว่า มีบาดหลวงคนหนึ่ง
 ได้พบแผ่นศิลาจารึกอักษรสันสกฤตที่ตำบลเขาสระบาป มีข้อ
 ความว่าจังหวัดจันทบุรีได้ตั้งมาช้านานประมาณ ๑๐๐๐ ปีแล้ว ใน
 เวลานั้นเรียกชื่อว่า ควนคราบุรี (น่าจะเป็นจันทบุรี แต่ที่เขียน

ไว้เช่นนั้น คงจะเป็นด้วยผู้เขียนแปลผิดหรือเขียนผิดอย่างหนึ่ง) ผู้สร้างเมืองชอ หาง หรือ แหง คนพื้นเมืองเป็นของ เมื่อประมาณ ๕๐๐ ปีมาแล้ว ไทยยกกองทัพไปตี เจ้าเมืองได้มอบเมืองให้แก่ไทยชอวาปสเตน และอาคารยา.

อีกเมืองหนึ่งเรียกเมืองใหม่ สร้างในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ อยู่ในตำบลบางกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี ได้อยู่ในความครอบงำชั่วคราวของฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๓.

ฉะเชิงเทรา

จังหวัดฉะเชิงเทรา ตั้งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม เคยเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลปราจีน.

ชัยภูมิ

จังหวัดชัยภูมิเดิมขึ้นนครราชสีมา แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นเมืองสำคัญอย่างใด สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าเป็นเมืองร้าง มีชาวเวียงจันทร์คนหนึ่งชอแล มาตั้งทำมาหากินอยู่ที่ตำบลชลอง อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ ครั้นมีผู้คนมากขึ้น นายแลจึงบังคับเอาผ้าขาวจากชายฉกรรจ์คนละ ๑๐ วา ส่งเป็นส่วยไปยังเวียงจันทร์ เจ้าอนุเวียงจันทร์จึงตั้งให้เป็นขุนภักดีชุมพล ครั้น

มีผู้คนอพยพมาอยู่มากเข้า ขุนภักดีจึงย้ายบ้านไปตั้งที่หนองปลา
เต่า เรียกว่าบ้านหลวง ต่อมาขุนภักดี ๆ พบบ่อทองคำที่เชิงเขา
ขี้เถา ได้นำไปถวายเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์จึงเลื่อนให้
เป็นพระยาภักดีชุมพล ยกบ้านหลวงที่หนองปลาเต่าขึ้นเป็น
เมืองชัยภูมิ ต่อมาย้ายไปตั้งที่โนนปอบัด คือที่คูหนองบัว
(เมืองเก่า) แล้วย้ายไปตั้งที่บ้านหินอยู่จนทุกวันนี้.

ตราด

จังหวัดนี้ที่ได้นำมาว่าตราดนั้น เล่ากันว่า เดิมเป็นป่าไม้ชนิด
หนึ่ง เรียกว่าไม้กราด คือไม้ชนิดที่ทำไม้กวาด เมื่อสร้างเมือง
ลงในที่นั้นจึงให้ชื่อว่าเมืองตราด เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้ากรุง
ธนบุรี เมื่อยังเป็นพระยาวิเชียรปราการอยู่ ต่เมืองจันทบุรีได้แล้ว
ยกทัพไปเมืองตราด ชาวเมืองตราดไม่สู้รบยอมอ่อนน้อมโดยดี
ในขณะที่พระเจ้ากรุงธนบุรีประทับอยู่ที่เมืองตราด ปรากฏว่ามี
สำเภาจันมาอยู่ในลำแม่น้ำตราดหลายลำ พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับ
สั่งให้หาหัวหน้ามาเผา พวกจีนไม่ยอมและยังได้ยิงทหารของ
พระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีให้เรือออกไปล้อมจับ
พวกจีนต่อสู้และในที่สุดก็แพ้ พระเจ้ากรุงธนบุรีจับเรือสำเภา
ได้หมดแล้วจึงยกกองทัพเข้ามากู้อิสรภาพของสยาม ในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์เป็นเมืองขึ้นกรมท่า ด้วยเหตุที่จังหวัดตราด
อยู่ต่อแดนเขมรจึงเป็นเมืองหน้าศึกทางด้านนั้น เมืองเชียงสือ

หนีจากกรุงเทพฯ มาพักที่เกาะกูด เมื่อรวบรวมกำลังตีเอาเมือง
ญวนคืนจากพวกกบฏ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ให้กรมการเมืองตราดช่วยเหลืออุปการะองเชียงสือ
กับพวก จังหวัดตราดได้ตกอยู่ในความครอบงำของฝรั่งเศสครั้ง
หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๐.

ตาก

จังหวัดตาก เดิมตั้งที่ว่าการอยู่บนดอยเล็ก ๆ ที่หลังวัดพระ
ธาตุ ตำบลเกาะตะเภา อำเภอบ้านตาก ห่างลำน้ำปิงประมาณ
๔๐๐ ม. เหนืออำเภอบ้านตากเดิวนราว ๔ กม. ยังมีรอยเขื่อน
ปรากฏอยู่ สันนิษฐานกันว่าเดิมเป็นของมอญสร้างขึ้นไว้ เพราะ
อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำปิง เดิมลำน้ำแม่ปิงไหลซัดคอย แล้วเปลี่ยน
ทางห่างไปอีกราว ๔๐๐ ม. ประมาณกันว่าได้ย้ายเมืองมาตั้งที่ตรง
ข้ามกับศาลากลางจังหวัดเดิวนั้น ในรัชกาลสมเด็จพระมหา
ธรรมราชา เพื่อให้ตรงกับช่องทางที่พะม่ามักเดินทัพเข้ามาทำศึก
กับไทย แล้วย้ายมาตั้งทางฝั่งซ้ายแม่น้ำปิงที่ตำบลระแหง ใน
รัชกาลที่ ๒ จนเดิวนั้น ชาวบ้านเรียกกันเป็นสามัญว่า เมือง
ระแหงชั้นเดิมเข้าใจว่าเป็นเมืองเล็กน้อยขึ้นกำแพงเพชร
จังหวัดตากเป็นเมืองตั้งอยู่ชายแดน เป็นทางหนึ่งที่ชาว
อินเดียเดินเข้ามาสู่สยามในสมัยโบราณ และเป็นเมืองหน้าด่าน
สำหรับชุมพลที่จะยกไปทางเชียงใหม่ในสมัยก่อน เป็นย่านกลาง

แห่งการค้า ติดต่อระหว่างเชียงใหม่กับปากน้ำโพ สมัยเมื่อยัง
ไม่มีรถไฟ.

นครนายก

จังหวัดนครนายก ตามคำเล่าสืบกันมาว่า ในสมัยโบราณ
ชาวบ้านทำไร่นาได้ข้าวไม่พอกิน ด้วยภูมิประเทศเป็นป่าดงและ
เนินสูง พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้ยกเว้นอากรค่านา ราษฎรก็
พากันมาจับจองที่นาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมากขึ้น จนมีฐานะเป็น
เมือง เรียกว่า เมืองนายก และคำว่าเมืองนั่นเอง เป็น นคร
รวมกันเข้าเป็นนครนายก

เมืองนครนายกเป็นเมืองโบราณสมัยขอมเมืองหนึ่ง โดยมี
เทวสถานฝีมือขอมเป็นพะยาน ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ในตำบลลง
ละครซึ่งเป็นเนินสูงเป็นป่าดงพงชัฏ ชาวบ้านเรียกกันว่า เมือง
ลับแลยังมีแนวกำแพงเป็นเนินดินและคูปรากอยู่ แล้วย้ายมา
ตั้งใหม่ที่ฝั่งขวาแม่น้ำนครนายก อันเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัดทุก
วันนี้ สันนิษฐานกันว่าคงจะได้ย้ายมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ตั้งเป็นเมืองหน้าด่านทางตะวันออก สำหรับป้องกันศัตรูฝ่ายเขมร
เดิมมีกำแพงบ้อมคูแข็งแรง และमारอเสียดในรัชกาลสมเด็จพระ
พระมหาจักรพรรดิ เมื่อทำศึกกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง คราว
เดียวกับเมือรอกำแพงเมืองสุพรรณและเมืองลพบุรี ยึดกันยังเหลือ
ซากอยู่บางตอน.

นครปฐม

นครปฐมเป็นเมืองเก่าที่สุดเมืองหนึ่งในประเทศไทย มีผู้
 สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งมาตั้งแต่สมัยเมื่อพุทธ
 ศาสนาแผ่มาถึงสุวรรณภูมิ แต่การขุดค้นโบราณวัตถุปรากฏว่า
 มีศิลปวัตถุสมัยคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒) ทั้งบนศิลา
 จารึกต่างๆ ที่ขุดได้ทางแถบนี้ก็เป็นอักษรคฤนถ์ ราวสมัย
 พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จึงสันนิษฐานได้ว่าเมืองนี้อยู่ในอาณาจักร
 ทวาราวดีของมอญในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ (ก่อนนี้อาจตกอยู่ใน
 อาณาจักรพนมโคตรบูร ซึ่งจีนเรียกว่าฟูนันก็เป็นได้) ครั้น
 ถึงราว พ.ศ. ๑๕๔๕ กษัตริย์แห่งอาณาจักรนครศรีธรรมราช ซึ่ง
 เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัย มีอำนาจขงตั้งเป็นเอกราช
 แล้วแผ่อาณาเขตต์มาครองทวาราวดีและประเทศเขมร นครปฐม
 จึงตกอยู่ในอำนาจชานครศรีธรรมราช แล้วเลียดกเป็นของ
 เขมรสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ผู้มีสมญาว่าพระบรมนिरวาณบท)
 ครั้นต่อมาราวพุทธศักราช ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุธมหาราช (อินธรา
 มังฉ่อ) มาตีละโว้ของเขมรได้ จึงน่าจะยกมาตีเอาบริเวณเมือง
 นครปฐมนี้ไปได้ด้วย ฉะนั้น จึงมีผู้สันนิษฐานว่าที่ปรากฏใน
 พงศาวดารพะม่าว่า พระเจ้าอนุรุธมาได้แบบอย่างสร้างพระสถูป
 เจดีย์ไปจากมอญเพื่อไปสร้างที่กรุงพุกามนั้น คงจะได้มาจาก
 นครปฐม เพราะที่เมืองสะเทิมของมอญไม่ปรากฏซากพระเจดีย์
 ที่เป็นของโบราณถึงสมัยนั้นเลย อนึ่งการที่พะม่ามาได้ดินแดน

เขมรนั้นทำให้เขมรถอยอำนาจ ฉะนั้นต่อมาไทยจึงอพยพเข้ามา
 อาศัยในดินแดนเขมรได้เป็นอันมาก ครั้นถึง พ. ศ. ๑๓๓๑
 อาณาจักรเชียงแสนถูกพระเจ้าเสื่อหาญฟ้า (คำฟ้าก็เรียก) กษัตริย์
 ไทยใหญ่ผู้ครองแสนหว้ามาตีแตก กษัตริย์ไทยจึงยกพลอพยพ
 ลงมาอยู่ในดินแดนเขมร ต่อมาปรากฏว่าอาณาจักรซึ่งมีเมือง
 นครปฐมนั้นได้ตกเป็นของพระเจ้าศรีชัยเชียงแสนผู้สืบเชื้อพระวงศ์
 มาจากพระเจ้าพรหม แต่เป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระรามาธิบดี
 ที่ ๑ ฉะนั้นเมืองนครปฐมจึงถูกทิ้งร้างในคราวเมื่อพระเจ้าอู่ทอง
 รมารบิตที่ ๑ ต้องย้ายไปตั้งราชธานีที่เวียงเหล็ก เพราะแถบนั้นก
 คงจะกันดารน้ำเช่นเดียวกับที่เมืองอู่ทอง ต่อมาไม่มีใครปรากฏ
 เรื่องราวเมืองนครปฐม นอกจากว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 โปรดให้แบ่งท้องที่เมืองราชบุรีกับเมืองสุพรรณบุรีมารวมตั้งเป็น
 เมืองนครชัยศรีชนบทคลองบางแก้ว เพื่อสะดวกในการเกณฑ์พล
 สำหรับต่อสู้พระเจ้าหงสาวดี ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จ
 มาทางนครชัยศรีทรงเห็นพระสถูปเจดีย์ ซึ่งขอมสร้างสวามพระ
 สถูปเดิมซึ่งมีรูปเป็นสถูปอย่างอินเดีย ทรงสันนิษฐานว่าเป็น
 โบราณสถานครั้งสมัยเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในแถบนี้
 จึงทรงตั้งนามว่าเมืองนครปฐม ครั้นเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ
 จึงโปรดให้ตั้งต้นปฏิสังขรณ์ แต่มาทำเสร็จในรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ทรงปฏิสังขรณ์ต่อมา

และมักเสด็จไปประทับที่พระราชวังสนามจันทร์ ซึ่งสร้างขึ้นใหม่
ในรัชกาลนั้นเนื่อง ๆ ในสมัยเมื่อจัดการปกครองเป็นมณฑล
จังหวัดนครปฐมเป็นที่ตั้งศาลาัฐบาลมณฑลนครชัยศรี.

นครพนม

จังหวัดนครพนมอยู่ชายแดนตรงข้ามกับเมืองท่าแขกของ
ฝรั่งเศส เป็นเมืองด่านและชุมทางสำคัญทั้งทางบกทางน้ำ เป็น
ท่าเรือติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ตามฝั่งแม่น้ำโขง เคยเป็นราชธานี
อาณาจักรโคตรบูร ต่อมาเมื่อขึ้นกรุงสยามเคยมีเจ้าครอง จน
ถึงรัชกาลที่ ๕ จึงได้จัดการปกครองอย่างมณฑลเทศาภิบาล.

นครสวรรค์

จังหวัดนครสวรรค์ เป็นเมืองโบราณ ในจารึกพ่อขุนราม
กำแหง เรียกว่าเมืองพระบาง ตั้งอยู่ในที่ดอน มีเขตต์ตั้งแต่
ชายเขาขาดลงมาจนจดหลังตลาดปากน้ำโพ ยังมีเชิงเนินดินเป็น
แนวกำแพงปรากฏอยู่ เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเรียกว่า
นครพิงค์คา ต่อมาย้ายที่ทำการไปตั้งทางฝั่งซ้าย ใต้เมืองเก่าลงมา
ประมาณ ๘ กม. ถึงรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์จึงย้ายไปตั้ง
ทางฝั่งซ้ายอีก เมืองนครสวรรค์เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในการ
สงครามมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาทำสงครามกับกรุงสุโขทัย แม้
ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ก็เป็นที่ตั้งรับทัพ

พะม่าซึ่งยกมาทางเหนือ.

นราธิวาส

จังหวัดนี้เดิมเป็นอำเภอเรียกว่าอำเภอบางนรา ขึ้นเมือง
สายบุรี แล้วโอนไปขึ้นเมืองระแงะ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๕ ย้าย
ศาลากลางเมืองระแงะไปตั้งที่อำเภอบางนรา เรียกว่า เมืองบาง
นรา ตั้งระแงะเป็นอำเภอไป เมืองบางนราเปลี่ยนชื่อเป็น
นราธิวาสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘.

น่าน

จังหวัดน่านนี้ ในพงศาวดารเมืองน่าน (ประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ ๑๐) กล่าวว่า ท้าวผากองราชวงศ์ภูคาเมืองบัวเป็นผู้สร้าง
เมื่อ “ปรวาชง่า จุลศักราชได้ ๗๓๐ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ
วันอังคาร ยามแถหันแล” เมื่อสร้างเมืองน่านแล้ว ราชวงศ์
ภูคาก็ครอบครองต่อมาได้ ๑๖ ชั่ว ในระยะเหล่านี้ เมืองน่านได้
มาพักใฝ่อยู่กับพญาเซตียง จึงเสียเมืองแก่พระเจ้าติโลกราช
เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๑๓ (ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตร-
โลกนาถ) เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชแล้ว อำนาจ
เชียงใหม่เสื่อมลงจนตกไปเป็นของพะม่า เมืองน่านก็ขึ้นแก่
พะม่าต่อมา บางคราวเมื่อไทยมีอำนาจ ก็กลับได้ล้านนาไทย
คืนมา จนสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อล้านนาไทยมาขึ้นแก่ไทย

แล้ว เมืองน่านก็มาสามิภักดิ์ต่อไทยด้วย.

บุรีรัมย์

ที่ตั้งเมืองเดิวนั้นเป็นเมืองโบราณ เรียกว่า เมืองแปะ เก่า
กันว่าตั้งตามชอต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง เรียกว่า ต้นแปะ ซึ่งขึ้น
อยู่กลางเมือง จังหวัดบุรีรัมย์เดิวนั้นรวมเมืองเก่าเข้าไว้หลาย
เมือง คือ เมืองแปะ เมืองนางรอง เมืองตะลุง เมืองพุทไธสง
เมืองเหล่านี่สันนิษฐานกันทางโบราณคดีว่า เป็นเมืองขอม มี
เจ้าเมืองปกครองทุกเมือง เพิ่งมารวมตั้งเป็นเมืองบุรีรัมย์ใน
รัชกาลที่ ๕ ราว พ.ศ. ๒๔๔๑ ลดเมืองต่าง ๆ ที่กล่าวนามมา
แล้วลงเป็นอำเภอ.

มีประวัติการณ์ซึ่งเป็นเกียรติของชาวบุรีรัมย์อยู่ตอนหนึ่งซึ่ง
ควรบันทึกไว้คือ เมื่อเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฏในรัชกาลที่ ๓
เจ้าราชวงศ์ยกกองทัพมากวาดต้อนผู้คนและเสบียงอาหารแถบ
เมืองพุทไธสง เมืองแปะ และเมืองนางรอง พระนครภักดี
(หงส์) เจ้าเมืองแปะควบคุมชาวเมืองออกต่อสู้ สู้ไม่ได้จึงจะ
หนีไปเมืองพิทสมัน พวกเวียงจันทน์ติดตามทันทีช่องเสม็ด จับ
ตัวพระนครภักดีได้ พวกเวียงจันทน์กวาดต้อนครอบครัวชาว
บุรีรัมย์ไปให้เจ้าราชวงศ์ คำนวณหนึ่งพระนครภักดีคบคิดกับ
ครอบครัวพวกชาวบุรีรัมย์ต่อสู้กับพวกเวียงจันทน์ แต่ถูกฆ่าตาย
หมด ว่าพระนครภักดีนั้นอยู่คงกะพันพันแทงไม่เข้า ถึงกับ

ต้องเอาหลาวเสียบทวารหนักจึงตาย นับว่าเป็นผู้จงรักภักดีสมชื่อ
ผู้หนึ่ง.

ประจวบคีรีขันธ์

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นเมืองโบราณครั้งกรุงศรีอยุธยา
เรียกว่าเมืองนารัง ตั้งอยู่ริมลำน้ำบางนางรม อยู่ในบริเวณสถานี
ขึ้นกระโถด แต่ได้เล็กร้างเสียคราวหนึ่ง และมาตั้งขึ้นในรัชกาล
ที่ ๒ ที่ปากคลองบางอ้อม เรียกว่าเมืองบางนางรม ย้ายที่บัญชาการ
ไปตั้งที่เมืองกุย ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ โปรดให้
เปลี่ยนชื่อเมืองบางนางรมเป็นเมืองประจวบคีรีขันธ์ (คู่กับเกาะ
กงซึ่งพระราชทานนามว่าเมืองประจันตคีรีเขตต์) รวมทั้งที่เมือง
กุย เมืองครองวาฬเขาเป็นที่ตั้งเดียวกัน ถึงรัชกาลที่ ๕
เมื่อจัดการปกครองท้องที่เป็นมณฑลเทศาภิบาลใน พ.ศ. ๒๔๓๓
เมืองประจวบคีรีขันธ์ ถูกยุบเป็นอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ขึ้น
จังหวัดเพชรบุรี แต่ยังคงตั้งว่าการอยู่ที่เมืองกุย ต่อมาถึง
พ.ศ. ๒๔๔๑ จึงย้ายว่าการมาตั้งที่อำเภอหลัก ครั้น พ.ศ.
๒๔๔๕ โปรดให้รวมอำเภอ ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมืองประจวบ
คีรีขันธ์ อำเภอเมืองปราณบุรีซึ่งขึ้นอยู่กับจังหวัดเพชรบุรี และ
อำเภอเมืองกำเนิดนพคุณ ซึ่งขึ้นอยู่กับจังหวัดชุมพร ตั้งขึ้นเป็น
เมือง เรียกว่า เมืองปราณบุรี แต่ไปตั้งศาลากลางจังหวัดที่
ตำบลเกาะหลัก อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ จึงเป็นอำเภอเมือง

ของจังหวัดปราณบุรี ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๘
โปรดให้เปลี่ยนชื่อจังหวัดปราณบุรีเป็นจังหวัดประจวบคีรีขันธ์.

ปัตตานี

จังหวัดปัตตานีเรียกกันว่าเมืองตานีบ้าง เป็นเมืองเก่าเมือง
หนึ่งในแหลมมะลายู มีเรื่องกล่าวว่าเป็นเมืองผู้หญิงสร้าง ใน
สมัยเมื่อไทยแผ่อาณาเขตต์ลงไปถึงแหลมมะลายูนั้น จังหวัด
ปัตตานีขึ้นแก่ไทยเป็นเมืองประเทศราชส่งบรรณาการเป็นคราวๆ
เช่นเดียวกับเมืองมะละกา เมืองปัตตานีใช้วิธีปกครองโดยเลือก
สตรีในวงศ์ตระกูลเจ้าเมือง ซึ่งมีอายุสูงพ้นเขตต์ที่จะมีบุตรแล้ว
เป็นนางพระยาวาราชการเมืองเป็นประเพณีกันสืบมา ดังเช่นใน
เกาะสุมาตราบางแห่ง และใช้ประเพณีนี้ตลอดมา ในสมัย
สุโขทัยจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่คราวใดศรีอยุธยา
อ่อนอำนาจลง เมืองปัตตานีก็ดส่งบรรณาการและแสดงอาการ
กระด้างกระเดื่อง เช่นในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ใน
พ. ศ. ๒๑๗๕ นางพระยาปัตตานีเห็นว่าพระเจ้าปราสาททองซึ่ง
ราชสมบัติจากเจ้านายในราชวงศ์เดิม ก็ถือโอกาสงดส่งบรรณาการ
แสดงความกระด้างกระเดื่อง โปรดให้กองทัพกรุงออกไปปราบ
ถึงสองครั้งก็ยังไม่ได้ จนถึง พ. ศ. ๒๑๗๕ เตรียมกองทัพ
จะไปปราบอีก แต่พวกฮอลันดาแนะนำนางพระยาให้อ่อนน้อม
เสีย เมืองปัตตานีจึงกลับเป็นของไทยดังเก่า.

ครั้นเมื่อเสียกรุงแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นางพระยา
 บัตตานักถือโอกาสปลุกตัวจากไทยอีก จนถึง พ.ศ. ๒๓๒๕ เมื่อ
 เสร็จศึกจากพระเจ้าปะดุงในรัชกาลที่ ๑ แล้ว กรมพระราชวังบวร
 มหาสุรสิงหนาท ได้เสด็จยกทัพหลวงไปขับไล่พม่าทางแหลม
 มะลายูไปหมดแล้ว มีพระบัตินุรออกให้บรรดาหัวเมืองมะลายู
 ที่เคยขึ้นแก่ไทยมาอ่อนน้อมตามเดิม พระยาบัตตานักัดแข็ง
 ไม่ยอมอ่อนน้อม ต้องให้กองทัพไปปราบจึงได้เมืองบัตตานักิน
 และได้ปืนใหญ่อันเป็นศรีเมือง เรียกว่าปืนนางพระยาตานีมา
 ด้วย (บัดนี้อยู่ที่หน้าศาลว่าการกระทรวงกลาโหม) เมื่อได้
 เมืองบัตตานักแล้วชะรอยจะตั้งผู้เป็นเชอวงศ์ของพระยาบัตตานักคน
 ใดคนหนึ่งให้เป็นเจ้าเมือง แต่พระยาบัตตานักคนใหม่ไม่ซ้อสัตย์
 เพราะปรากฏว่าใน พ.ศ. ๒๓๓๒ พระยาบัตตานักได้ไปชักชวนอง
 เชียงสือ ซึ่งเป็นพระเจ้าเวียดนัมเกียดลอง จะให้มาตีหัวเมือง
 ในพระราชอาณาจักร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 จึงโปรดให้กองทัพไปตีเมืองบัตตานักอีกครั้งหนึ่ง แล้วถอดเจ้า
 เมืองเก่าเสีย ตั้งข้าราชการไทยเป็นเจ้าเมืองแทน ครั้นต่อมา
 ในรัชกาลที่ ๒ พะมำคิดจะยกกองทัพมาตีเมืองไทยอีก ได้ให้
 ไปชักชวนหัวเมืองมะลายูที่ขึ้นแก่ไทยให้ก่อการกบฏขึ้น แต่เจ้า
 เมืองบัตตานักเป็นคนไทยจึงปราบปรามไว้ได้ แต่นั้นต่อมาจึงโปรด
 เกล้าฯ ให้แบ่งเมืองบัตตานักออกเป็น ๗ หัวเมือง คือ ๒๖๓ บัตตานัก
 ๒. ยะลา ๓. ยะหริ่ง หรือ ยีหริ่ง ๔. ระแงะ ๕. ราชัน

๖. สายบุรี ๗. หนองจิก มีพระยาเมืองปกครองขึ้นต่อเมือง
สงขลา มาจนถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้จัดการปกครองเป็น
มณฑลเทศาภิบาล แต่เมืองบางเมืองทมิฬเขาสายเจ้านายเก่า ๆ
ปกครองอยู่ เช่นหัวเมืองในมณฑลภาคพายัพบ้าง มณฑลภาค
อีสานบ้าง มณฑลบกขัณฑ์บ้าง ได้จัดการปกครองเป็นบริเวณ
เขาสายเจ้านายเก่า ๆ เป็นผู้ปกครองเมือง และตั้งข้าหลวงประจำ
จังหวัดเป็นผู้ทำงานแทนผู้ครองเมือง เมืองปัตตานีที่ได้แยก
เป็น ๗ หัวเมืองก็ได้จัดการปกครองเป็นบริเวณ เรียกว่า บริเวณ
๗ หัวเมือง ขึ้นต่อข้าหลวงใหญ่มณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมา
ถึง พ. ศ. ๒๔๔๕ จึงให้ตั้งบริเวณ ๗ หัวเมืองนั้นเป็นมณฑล
ปัตตานี และให้มีจังหวัดเพียง ๔ จังหวัด คือรวมเมืองปัตตานี
เมืองหนองจิกและเมืองยะหริ่งเข้าเป็นเมืองปัตตานี รวมเมือง
ยะลา กับเมืองราหิมันเข้าเป็นเมืองยะลา ส่วนเมืองระแงะกับเมือง
สายบุรีคงอยู่ตามเดิม จนถึง พ. ศ. ๒๔๗๕ จึงยุบเมืองสายบุรี
เป็นเมืองตะลุบันขึ้นจังหวัดปัตตานี และแบ่งท้องที่ไปขึ้น
จังหวัดนราธิวาส (เมืองระแงะเดิม) บ้าง.

ตัวเมืองปัตตานีเดิมตั้งอยู่บ้านมะนา ช่งบดินเป็นตำบล
บานา ขึ้นอำเภอสบารัง ยังมีป่าช้าเก่า ๆ ปรางค์อยู่.

พังงา

ตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๓

มีโบราณวัตถุคือกำแพงเมืองเก่า

28/10/2563

ที่ตำบลตลาดเหนือ อำเภอตะกั่วป่า มีหินสลักรูปพระนารายณ์
พระลักษมณ์และนางสีดาแผ่นละรูป อยู่ที่ตำบลเหล อำเภอกะปง.

พัทลุง

จังหวัดพัทลุง เดิมตั้งเมืองที่อำเภอชะงูพระ แขวงจังหวัด
สงขลา ได้มีการโยกย้ายที่ตั้งเมืองมาแห่ง สมัยราว ๑๐๐๐ ปี
ล่วงมานี้ มีตำนานปรัมปราว่า ตาสามโม่ และยายเพชรสองพี่เมีย
อยู่ตำบลปละทา เป็นหมอละด้าหมอละถ่านาย กองช่างของเจ้า
พระยากองทัพครองเมืองพัทลุง ต่อมาตายได้กุมารจากป่า
ไม้เสลียง และได้กุมารจากป่าไผ่ตง ได้ชื่อว่า นางเลือดขาว เด็ก
ทั้งสองเมื่อเติบโตขึ้นก็ได้เป็นสามีภรรยา กัน สามีได้เป็นนายกอง
ช่วยช่างแทนตายายจนมีกำลังมากขึ้น และได้ชื่อว่าพระยา कुमार
พระยา कुमारกับนางเลือดขาวเป็นผู้ใจบุญ ได้สร้างพระพุทธรูป
และสร้างวัดพระพุทธรูปสี่หิ้งที่เมืองตรังสำหรับเป็นที่พักพระพุทธรูป
องค์นั้น และสร้างวัดอื่นๆ อีกหลายวัดที่ในจังหวัดพัทลุง
ข่าวทราบไปถึงกรุงศรีอยุธยามหานครฝ่ายเหนือ (ในถิ่นหมายถึง
กรุงสุโขทัย) โปรดให้พระยาพิษณุโลกกับนางทองจันทน์มารับ
นางเลือดขาวไปเป็นนมเหสี แต่นางตั้งครรภ์มาก่อนแล้ว พระเจ้า
กรุงศรีอยุธยาจึงไม่ได้ยกขึ้นเป็นนมเหสี เมื่อนางเลือดขาวคลอด
บุตรเป็นกุมาร พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงขอไว้เป็นราชบุตรบุญ
ธรรม แล้วส่งนางเลือดขาวกลับมาอยู่กับสามีที่พัทลุงตามเดิม

เรื่องเมืองพัทลุง ที่ปรากฏเป็นตำนานปรัมปราเหลือสืบมา
 ก็เพียงเรื่องข้างต้นนี้ เรื่องไม่สู้เกี่ยวกับตำนานจังหวัดน่านอก
 จากผู้ครองเมือง อย่างไรก็ตาม จังหวัดพัทลุงเมืองเดิมนี้เป็นเมือง
 เก่าเมืองหนึ่งทางภาคใต้ อาณาจักรศรีวิชัย (พ.ศ. ๑๒๐๐-
 ๑๔๐๐) ก็เคยมีอำนาจแผ่ขนามาตลอดแหลมมะลายู เพราะ
 ฉะนั้นเมืองพัทลุงซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลในอำเภอจะทิ้งพระ ก็คงเป็น
 เมืองชนอาณาจักรศรีวิชัยเมืองหนึ่งด้วย จังหวัดพัทลุงมีเรื่อง
 ปรากฏในพระราชพงสาวดารอยู่มากแห่ง พ.ศ. ๑๕๒๗ สมเด็จพระ
 พระรามศวรได้ส่งชะเลยชาวเชียงใหม่มาไว้ที่เมืองพัทลุง พ.ศ.
 ๒๐๕๗ ปรากฏว่า พระธรรมรังคังได้เป็นเจ้าเมือง (เวลานั้นยังตั้ง
 ที่อำเภอจะทิ้งพระ ตามเดิม) ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิ มีตำนานเล่าว่า ผู้หนึ่งชื่อเจ้าอินทร์ ชาวเมืองพัทลุง
 อุปสมบทเป็นภิกษุอยู่ณเมืองนครศรีธรรมราช รับอาสาทำเวท
 มนต์ให้ข้าศึกที่ยกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา ความกลัวถอยกลับ
 ไป สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงตั้งภิกษุเจ้าอินทร์เป็นที่พระครู
 อินทโมลีศรีนันทราชฉันทันต์จุฬามุนีราชบัญชา ปรมาจารย์านุชิต
 พิพิธรัตนราชวรวงษพงษ์ภักดีศรีสาทยบุตรอุปประดิษเถระ คณะป่า
 แก้วหัวเมืองพัทลุง พ.ศ. ๒๒๕๑ แผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศ
 โปรดให้พระยาราชนางสังข์ (ตะตา) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง
 เป็นทำนองประเทศราช ถวายต้นไม้เงินทอง เป็นเมืองขึ้นตรี มี
 เมืองขึ้น ๔ เมือง คือ ปะเหลียน จะนะ เทพา และสงขลา (แต่

เดิมสงขลาเป็นปากน้ำเมืองพัทลุง ตาตุมะระหุ่มแขกอิสลาม
 บัญของพระยาราชาบงส์ (ตะตา) เป็นผู้มาตั้งเมืองขึ้น) สมัยธนบุรี
 พระปลัดตั้งตัวเป็นเจ้านครศรีธรรมราช ให้หลานชายมาเป็นผู้ว่า
 ราชการเมืองพัทลุง ตั้งเมืองที่ท่าเสม็ดหรือตำบลปราณ แล้วต่อ
 มาเจ้านครให้พระยาพิมลขันธ์สามท้าวเทพสตรีเมืองถลางมาเป็น
 เจ้าเมือง ตั้งเมืองที่ตำบลควนมะพร้าว พ.ศ. ๒๓๑๒ พระเจ้า
 กรุงธนบุรีเสด็จไปตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ โปรดให้นายจันท์
 มหาเด็กลมาเป็นเจ้าเมือง ตั้งเมืองที่บ้านม่วง ภายหลัง
 นายจันท์มหาเด็กลมีโทษต้องถูกถอด พ.ศ. ๒๓๑๕ ทรงตั้งนาย
 ขุนบุตรพระยาราชาบงส์ (ตะตา) ต้นสกุล ณพัทลุง หรือพระยา
 พัทลุง ขุนคางเหล็ก เป็นพระยาแก้วเการพพิชัย ผู้สำเร็จราชการ
 เมืองพัทลุง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้เมือง
 พัทลุงและเมืองอื่น ๆ อีก ๑๕ เมืองทางบักย์ใต้ ซึ่งเดิมขึ้นกรมท่า
 มาชนกลาโหม พ.ศ. ๒๓๒๘ พระม่ายกทัพมาตีหัวเมืองบักย์ใต้
 เจ้าเมืองกรมการหลายเมืองยกครอบครัวหนีพระมาเข้าป่า เพราะ
 ทางกรุงเทพฯ กัดคิดพันทำศึกกับพระมาอยู่ ยกมาช่วยไม่ได้ แต่
 พระมหาช่วยเป็นอธิการอยู่วัดเขาแดงแขวงเมืองพัทลุง ได้แจก
 ผ้าประเจียด และตระกรุด แก่กรมการนายแขวงนายบ้านและชาว
 เมืองที่มีความเลื่อมใสนับถือ แล้วให้พระมหาช่วยขนคานหาม
 คูกันเป็นกองทัพมีคน ๑๐๐๐ เศษ ยกเข้ามาจัดตาทัพพะมา
 อยู่กลางทาง ที่คลองบันเต เขตต์พัทลุงต่อกับนคร ไม่นาน

ตั้งเมืองไปช่อนอยู่ในป่าเหมือนเมืองอื่น แต่พะม่าที่ยกมาคราว
 นั้นถูกทัพกรุงเทพฯ ที่ยกลงมาตีแตกเสียก่อน พระมหาช่วย
 เป็นผู้มีความชอบ กรมพระราชวังบวรฯ โปรดให้ออกจากสมณ
 เสด็จแล้วทรงพระกรุณาตั้งให้เป็น พระยาทุกขราษฎร์ ช่วยราช
 การเมืองพัทลุง พ.ศ. ๒๓๓๔ โปรดให้พระยาแก้วโกรพพิชัย
 (ทองขาว บุตรพระยาพัทลุง ขุนคางเหล็ก) เป็นผู้สำเร็จราชการ
 เมืองพัทลุง ตั้งเมืองที่อำเภอลำปำ ริมทะเลสาป จนถึง พ.ศ.
 ๒๔๖๓ ย้ายเมืองมาตั้งที่อำเภอคูหาสวรรค์ จนบัดนี้

พิจิตร

เป็นเมืองโบราณสมัยขอม ในพงศาวดารเหนือว่าโอรส
 พระยาโคตรระบองสร้าง ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเรียกเมือง
 นี้ว่าสระหลวง บางตำนานเรียกว่าโอมบุรี ตัวเมืองเก่าตั้งอยู่ที่
 แม่น้ำพิจิตรเก่า ตำบลเมืองเก่า อำเภอท่าหลวง อยู่ทางทิศตะวัน
 ตกของศาลากลางจังหวัดเดิมนั้น ห่างประมาณ ๖ กม. เป็น
 ป่ากรังยังมีกำแพงอิฐและโบสถ์วิหารที่ปรักหักพังเหลืออยู่พอ
 สังเกตได้บ้าง ในสมัยสุโขทัย จังหวัดพิจิตรเป็นหัวเมืองด่านทาง
 ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ขนกรุงสุโขทัย ครั้นอำนาจทางสุโขทัย
 เสื่อมลงตกเป็นเมืองขนครงศรีอยุธยา เมืองพิจิตรจึงเป็นหัวเมือง
 ชั้นนอกชนเมืองพิษณุโลก มาในสมัยรัชกาลที่ ๕ แม่น้ำพิจิตร
 ต้นเขินมาก ด้วยสายน้ำเปลี่ยนไปเดินเสียทางคลองเรียง เป็น

เหตุให้เมืองพิจิตรกันดารน้ำ ทางการขุดย้ายศาลากลางจังหวัดมาตั้ง
ที่คลองเรียง ตำบลในเมือง อำเภอท่าหลวง และคลองเรียงนั่นเอง
เมื่อกะแสน้ำก็ตกร้างออกไปก็เลยกลายเป็นแม่น้ำน่าน แม่น่าน
ที่ตั้งเมืองพิจิตรเก่าก็คงชื่อเป็นแม่น้ำพิจิตรและต้นเงินอยู่จนบัดนี้

เพชรบูรณ์

จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นเมืองโบราณ สมเด็จพระเจ้า
คำรกราชาภาพ เสด็จไปตรวจราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรง
พิเคราะห์ว่าเป็นเมืองที่ได้สร้างมา ๒ ยุค แต่สร้างช้าลงในที่อัน
เดียวกัน สิ่งสำคัญ คือ พระมหาธาตุและวัดโบราณ ซึ่งทำให้
เข้าใจว่ายุคแรกจะสร้างเมื่อเมืองเหนือ คือสุโขทัยหรือพิษณุโลก
เป็นเมืองหลวง ด้วยเอาลำน้ำไว้กลางเมือง เช่นเมืองพิษณุโลก
แนวกำแพงเมืองกว้างยาวราวด้านละ ๘๐๐ ม. ยุคที่ ๒ จะสร้าง
ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ด้วยมีบ่อและกำแพง
ก่อด้วยอิฐปนศิลา สันฐานคล้ายที่เมืองนครราชสีมา แต่เล็ก
และเตี้ยกว่า เอาแม่น้ำไว้กลางเมืองเหมือนกัน เป็นแต่รั้วแนว
กำแพงเมืองเล็กต่ำกว่าเก่า ภูมิฐานที่สร้างส่อให้เห็นว่าสำหรับป้องกันศัตรูทางฝ่ายเหนือ เพราะสร้างประชิดโคกป่าข้างเหนือ เอา
ทำเลไร่นากว้างขวางไว้ทางใต้เมืองทั้งสิ้น และน่าจะเป็นเช่นนั้น
เพราะตามพงศาวดารก็ปรากฏว่า ท้าพกรุงศรีสัตนาคนหุตยกลงมา
คราวใด ก็ยกมาทางริมแม่น้ำป่าสักเกือบทุกครั้ง

มหาสารคาม

จังหวัดมหาสารคาม ตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘
คือโปรดให้ยกบ้านลาดกุดนางใยในแขวงเมืองร้อยเอ็ด ขึ้นเป็น
เมืองมหาสารคาม ตั้งที่ว่าการที่หนองกระทุ่ม ถึง พ.ศ. ๒๔๕๖
จึงย้ายไปตั้งที่ตำบลตลาด อำเภอตลาด ห่างที่เดิมราว ๑๕ เส้น
ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า
ยกบ้านลาดสกายาใหญ่ขึ้นเป็นเมืองมหาสารคาม ในประชุมพง-
ศาวดารภาคที่ ๒๕ ว่าตั้งบ้านยางใหญ่เป็นเมืองมหาสารคาม

ยะลา

จังหวัดยะลา เป็นคำเรียกตามเสียงของพวกมลายูทาง
ไทรบุรีและปีนัง แปลว่า แห เพราะที่ตำบลยะลาซึ่งเป็นที่ตั้งเมือง
เก่ามีเขาลูกหนึ่งมีฐานคล้ายจอมแห ส่วนเสียงชาวพื้นเมือง
จังหวัดนี้ว่า ยาลอ แปลว่า แห เหมือนกัน

จังหวัดยะลา เดิมเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของจังหวัดปัตตานี
ได้แยกตั้งเป็นเมืองต่างหากในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔
คราวแยกเมืองปัตตานีเป็นบริเวณ ๗ หัวเมือง มีพระยาเมือง
ปกครองชนเมืองสงขลา ถวายต้นไม้เงินทอง อย่างประเทศราช
มาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ได้
ยุบเมืองราห่มันรวมเข้ากับเมืองยะลา ตั้งศาลากลางที่ตำบลยะลา
ชนมณฑลปัตตานี ยกเลิกการถวายต้นไม้เงินทอง เก็บส่วยสา

อาคารแทน แต่คงใช้หลักการของเก่าบางอย่างซึ่งเกี่ยวกับลัทธิ
ศาสนาเป็นพิเศษอยู่บ้าง เช่นตัดสินคดีพิพาทด้วยเรื่องผิวเมีย
มฤคกชงไทยอิสลามเป็นคู่ความ ภายหลังจึงย้ายศาลากลางจังหวัด
มาตั้งที่ตำบลสะเตง อำเภอสะเตง จนบัดนี้

ระยอง

จังหวัดระยอง ไม่ปรากฏว่าสร้างแต่ครั้งไร มีชื่อในพระราช
พงศาวดารมาแต่ พ.ศ. ๒๑๑๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรม-
ราชาธิราช เมื่อพระยาละแวกยกกองทัพเข้ามาช่วยประเทศสยาม
ได้กวาดต้อนชาวระยองไปด้วย จังหวัดนี้เดิมตั้งอยู่ตำบลใดไม่
ปรากฏ ตามที่สืบสวนได้ความเพียงว่า ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านเก่า
อำเภอบ้านค่าย ต่อมาชายฝั่งทะเลงอกออกไปจึงได้เลื่อนเมือง
ตามลงไปตั้งอยู่ที่ตำบลท่าประดู่ อำเภอท่าประดู่จนบัดนี้ มีเกาะ
ที่สำคัญ คือ เกาะเสม็ด และแม่น้ำสามสาย คือ แม่น้ำระยอง
แม่น้ำประแสและแม่น้ำพังราด นอกนมหัทเทยว คือ ถ้าโบสถ์และ
ถ้าเสาแหกรทเขาลงในอำเภอแกลง สุทรภู กวีเอกของสยาม
เกิดที่บ้านกล้า อำเภอแกลง ในจังหวัดนี้

ราชบุรี

จังหวัดราชบุรี เป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่ง แต่ไม่มีหลัก
ฐานแน่นอนว่าสร้างมาแต่เมื่อไร ยังเหลือโบราณสถานที่ถือเป็น

หลักฐานได้ว่าเป็นเมืองโบราณสมัยขอม คือ พระปรางค์วัดหน้า
 พระธาตุ ลักษณะและฝีมือรุ่นเดียวกับปรางค์ที่วัดกำแพงแลง
 จังหวัดเพชรบุรี มาปรากฏหลักฐานแน่นอนในสมัยสุโขทัย ด้วย
 มีชื่อในศิลาจารึก พ่อขุนรามคำแหง ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ทางฝั่งขวา
 แม่น้ำแม่กลอง ยังมีเนินดินซึ่งเป็นกำแพงเมืองเก่าและค่ายคู
 ปรากฏอยู่ บริเวณเมืองเก่านี้กว้างประมาณ ๑ กม. ยาวประมาณ
 ๒ กม. ปรากฏว่าเคยเป็นที่ตั้งรบทัพพะม่าใน ครั้งกรุงศรีอยุธยา
 กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ เดิวนั้นเรียกเมืองเก่านี้ว่า ค่ายหลุมดิน
 เป็นตำบลหนึ่งอยู่ในอำเภอเมือง

มาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้ย้ายมา
 สร้างเมืองใหม่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำแม่กลองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ ซึ่ง
 เป็นที่ตั้งโรงพยาบาลในบัดนี้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดการปกครอง
 เป็นมณฑลเทศาภิบาล จึงได้ย้ายเมืองไปตั้งทางฝั่งขวาของแม่น้ำ
 แม่กลองอีก พ.ศ. ๒๔๔๐ แต่ตั้งต่อเมืองลงไปทางใต้ซึ่งปรากฏ
 อยู่ทุกวันนี้

เมืองราชบุรีเป็นเมืองด่านสำคัญเมืองหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นสนาม
 รบในระหว่างไทยกับพะม่ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทว่าสำคัญนั้น
 คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี ญยกองหัวน
 คุมกองทัพพะม่าจำนวน ๓,๐๐๐ คน แยกมาตั้งค่ายที่บางแก้ว
 พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ตั้งค่ายล้อมไว้โดยไม้ออกกรบ เพื่อจะ
 จับพะม่าเป็นชะเลยให้ได้มาก ๆ เพราะเมื่อไทยมาตั้งค่ายพะม่า

ดูเหมือนคนไทยว่าไม่สามารถจะรบพม่าให้ชนะได้ แต่พม่าพยายามตีหัก ออกไม่ได้ จนอดอยากต้องยอมให้จับเป็น ทังกองทัพ เป็นเหตุให้พม่าเกรงขาม และทำให้ไทยมีน้ำใจองอาจกล้าหาญ ไม่ย่อท้อต่อพม่าเหมือนแต่ก่อน

ลพบุรี

จังหวัดลพบุรีเป็นเมืองเก่าสมัยทวาราวดี ในระยะราว พ.ศ. ๕๐๐ - ๑๒๐๐ ในพงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า พระเจ้ากาพวรรณดิศ ทรงสร้าง คูก็มีเค้า เพราะได้ขุดค้นพบเครื่องดินเผาและเสาศิลา แปรดเหลี่ยมอยู่ที่ศาลสูง จารึกเป็นภาษามอญชนิดอย่างเก่าแก่ รุ่นพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเมืองสำคัญและ เก่ากว่าเมืองอื่น ๆ ในประเทศนี้ เว้นแต่เมืองที่นครปฐมแห่ง เดียว เมื่อก่อนสมัยศรีอยุธยาเมืองลพบุรีมีชื่อว่า ละโว้ นัยว่าเดิม เป็นเมืองหลวงของละโว้ทางตะวันออก ครั้นมาถึงสมัยเมอพวก ขอมซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่นครธมมีอำนาจมากจน ก็แผ่อำนาจรุก เข้ามาโดยลำดับ จนได้เมืองละโว้และเมืองที่นครปฐมไว้ในอำนาจ เมื่อราว พ.ศ. ๑๔๐๐ จึงตั้งเมืองละโว้เป็นราชธานีของขอมในกลุ่ม นำเจ้าพระยา ต่อมาเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๕๐ พะมามีอำนาจจน ยก ท้าเข้ามาตีแดนขอมในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ทั้งหมด เมื่อพม่า เสื่อมอำนาจลง เมืองละโว้ก็ตั้งเป็นอิสระหาชนแก่นครธมไม่ จน ไทยขยายลงมาตั้งเป็นอิสระได้ที่เมืองสุโขทัย ราว พ.ศ. ๑๗๐๐

ราชวงศ์พระร่วงมีอำนาจมากขึ้น ได้เขตต์แดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ทั้งหมด เมืองละโว้อยู่ปลายแดนไทยจึงกลายเป็นเมืองด่านสำหรับรับศึกทางด้านตะวันออก

ครั้นราชวงศ์ของพระร่วงเสื่อมอำนาจลง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นอิสสระเมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๓ แล้ว ให้พระรามเสวราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นไปครองเมืองลพบุรีโดยเป็นที่สำคัญขึ้น เพราะเป็นหน้าด่านต่อแดนขอมและราชอาณาจักรสุโขทัย เพราะเหตุเมืองลพบุรีเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งดังกล่าวแล้ว จึงสร้างบ้อมคูประตูหอรบแข็งแรง เพ็งमारอเสียบเมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พร้อมกับ รอเมืองสุพรรณ เมืองนครนายกและเมืองพระประแดง ด้วยทรงเห็นว่าถ้ามีศึกใหญ่มารับไม่อยู่ ก็กลับเป็นที่มั่นของข้าศึก

ครั้นมาถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงปรารถนาเหตุที่ฝรั่งต่างชาติซึ่งเข้ามามีอำนาจเขตต์ทางตะวันออก มักเที่ยวรุกรานประเทศใหญ่น้อย ทรงพระราชดำริว่า พระนครศรีอยุธยาอยู่ใกล้ทะเล เรือกำปั่นขึ้นไปถึงได้ ถ้าเกิดสงครามกับฝรั่งจะไม่เป็นที่มั่น จึงโปรดให้สร้างเมืองลพบุรีไว้เป็นราชธานีอีกแห่งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๘ ในครั้งนั้นมิชังฝรั่งเศสเข้ามาอาสาราชการ ได้ให้แบบอย่างก่อสร้างหลายอย่าง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จไปประทับในฤดูแล้งทุกปี และสวรรคตที่เมืองลพบุรีนั้น มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ก็ได้โปรดให้ไปซ่อมแซมเมืองลพบุรี และโปรดให้สร้างพระที่นั่งและตำหนักขึ้นไว้เป็นที่ประพาส เมืองลพบุรีจึงนับว่าเป็นเมืองสำคัญเป็นลำดับมาจนบัดนี้

ลำปาง

จังหวัดลำปาง เดิมเรียกว่าเมืองผากอง ต่อมาเปลี่ยนชื่อว่าเขลางคนคร อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำวัง และมีเมืองอีกเมืองหนึ่งอยู่ตรงกันข้าม คืออยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำวัง มีตำนานกล่าวไว้ในหนังสือจามเทวีวงศ์ (บริเฉทที่ ๕ และที่ ๑๐) ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า นครเขลางคนครนั้น พระพรหมฤๅษสร้างถวายพระเจ้าอนันตยศโอรสที่สองของพระนางจามเทวี ต่อมาพระเจ้าอนันตยศยกนครเขลางคนครถวายเป็นที่ประทับของพระนางจามเทวี ราชมารดาพระพรหมฤๅษจึงสร้างพระนครถวายพระเจ้าอนันตยศใหม่ ตามทิวเขาอันยื่นไปจากนครเขลางคนครให้นามว่า อาลัมปางคนคร คือลำปาง นครเขลางคนครและนครลำปางอยู่คนละฝั่งน้ำเป็นประดุจเมืองเดียวกัน ชนทั้งหลายจึงเรียกว่านครเขลางคนครลำปาง นานเข้าคำต้นหายไปเหลือแต่ นครลำปาง (พงศาวดารโยนก หน้า ๑๕๕)

จังหวัดลำปางในสมัยเชียงแสน ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๘๐๐ ตกอยู่ในอำนาจของพวกมอญเขมร ครั้นถึงสมัยสุโขทัย เมื่อขุนเม็งรายสร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว ก็ได้อุบายรวบรวมเอานครลำปางมาขึ้นอยู่ในอำนาจได้ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา จังหวัดลำปางบางคราว

เป็นประเทศราชขึ้นพะม่า บางคราวขึ้นสยาม บางคราวเชียงใหม่
ปกครอง ถึงสมัยกรุงธนฯ เมื่อพระเจ้ากรุงธนฯ ตีได้เชียงใหม่
โปรดให้พระยาภาวดีเป็นเจ้าเมืองลำปาง ครั้นถึงกรุงรัตนโกสินทร์
เมื่อพระยาภาวดีย้ายไปเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และต่อมาได้
ทรงยกย่องให้มเกลย์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่แล้ว ตระกูลของพระ
เจ้าภาวดีก็ได้ครองนครลำปางเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักร
สยามต่อมา

เลย

จังหวัดเลย เดิมเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ขึ้นเวียงจันทน์ในรัชช-
กาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้พระทัยนำเป็นข้าหลวงไป
สำรวจตำบลต่าง ๆ ตั้งเป็นเมืองชนทบ้านแฮะ ในรัชชกาลที่ ๕
ย้ายที่ว่าการเมืองไปตั้งที่ตำบลกุดบ่อง ริมแม่น้ำเลยจนบัดนี้

สกลนคร

จังหวัดสกลนครเป็นเมืองโบราณตามนิยายและตำนานกล่าว
ว่า โอรสเจ้ากรุงอินทปัตต์ ชอขุนขอม พาบรivarมาสร้างเมืองชนท
หนองหาน ตั้งชอตามตำบลว่าเมืองหนองหาน ขึ้นต่อเมือง
อินทปัตต์ เมื่อขุนขอมสิ้นชีพแล้ว เจ้าสุระอุทกโอรสได้เป็น
เจ้าเมืองต่อมา เจ้าสุระอุทกมีโอรส ๒ องค์ ชอปีงคละองค์ ๑
ชอคำแดงองค์ ๑ ต่อมาเจ้าสุระอุทกทำสงครามกันชนทกับพระยา
นาค ชอธนะมุล พระยานาคบันดาลให้หน้าทวมเมืองหนองหาน

เจ้าสุระอุทกจมน้ำตาย เจ้าบึงกละและเจ้าคำแดงหนีไปพักอยู่ทาง
ทิศใต้หนองหาน เทียบตรวจหาที่สร้างเมืองใหม่ พบทำเลดี
ที่คูน้ำรอดธาตุเชิงชุม จึงสร้างเมืองลงในที่นั้น ตั้งชื่อว่าเมือง
หนองหานตามเดิม แล้วทำพิธียกเป็นเจ้าเมืองมีนามว่าสุวรรณ-
บึงกละ มีมเหษชื่อนางนารายเจงเวง พระยาสุวรรณบึงกละได้สร้าง
พระเจดีย์สวมรอยพระพุทธบาท ๔ รอยลงไว้ที่คูน้ำรอดธาตุเชิงชุม
นางนารายเจงเวงได้สร้างพระธาตุนาเวงไว้ที่สวนนอกเมือง เมื่อ
พระยาสุวรรณบึงกละสิ้นชีพไปแล้ว ก็มีผู้ปกครองสืบมา จนถึง
สมัยหนึ่งผ่านไป ๗ ปี ชาวบ้านนอกอยากพากันอพยพไปอยู่เขมร
เมืองหนองหานร้างอยู่ชานาน จนชาวบ้านที่อยู่ในเมืองนั้นไม่เรียก
ว่าเมือง เรียกกันแต่ว่าบ้านธาตุเชิงชุม

จังหวัดสกลนครนี้ ถ้าดูตามวัตถุประสงค์พะยานแห่งโบราณสถานที่มี
อยู่ จะเห็นได้ว่าเป็นเมืองโบราณซึ่งพวกขอมได้สร้างขึ้นสำหรับ
ปกครองท้องที่ในแผ่นดินสูงตอนเหนือแห่ง ๑ ในสมัยเมื่อขอม
เป็นใหญ่อยู่ในแผ่นดินนี้ แต่ชะรอยจะได้ร้างไปเสียนานอย่าง
กล่าวไว้ในนิยาย เพิ่งจะมาตั้งขึ้นใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้
เปลี่ยนชื่อเป็นสกลทวาปี แล้วเปลี่ยนอีกครั้ง ๑ เป็นเมือง
สกลนครในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ หลังจากการปราบ
กบฏเวียงจันทร์แล้ว

สงขลา

จังหวัดสงขลาเป็นเมืองโบราณ เมื่อไทยแผ่อำนาจลงไป
 ปกครองแหลมมะลายูนัน เมืองสงขลาตั้งมากอยู่ในอำนาจไทย
 เช่นเดียวกับเมืองมะละกาและไทรบุรี แต่หากไม่ปรากฏนามผู้
 สร้างเมืองหรือผู้ครองเมืองนเลย จึงสันนิษฐานว่าคงจะไม่เคย
 เป็นเมืองที่สำคัญอย่างไร ตลอดมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระ
 รามาธิบดีที่ ๑ จึงปรากฏว่าเมืองสงขลาได้เป็นเมืองประเทศราช
 เมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาเสมอด้วยเมืองนครศรีธรรมราช แต่
 ต่อมากองจะชนแกเมืองนครศรีธรรมราช จึงไม่มีบ่งไว้ที่ใดอีก
 จนถึงรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ปรากฏตามหลักฐานข้างฝ่าย
 เนเดอร์แลนด์ว่า เมื่อปราบกบฏนครศรีธรรมราชได้และนางพระยา
 บัตตานียอมอ่อนน้อมแล้ว เมืองสงขลาเกิดแข็งเมืองขึ้นบ้าง
 ในปี พ.ศ. ๒๑๕๑ กองทัพกรุงศรีอยุธยา (ซึ่งมีเรือรบเนเดอร์แลนด์
 มาสมทบด้วย) ลงมาปราบก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ครั้นปี พ.ศ. ๒๑๕๘
 พระเจ้าปราสาททองทรงแต่งกองทัพเรือลงมาปราบอีกก็ไม่สำเร็จ
 แม่ทัพเกรงพระราชอาชญาเลยทิ้งกองทัพหนีเอาตัวรอดไป เมือง
 สงขลาจึงยังเป็นอิสระอยู่ เข้าใจว่าในยุคนั้นเองปรากฏนามกษัตริย์
 มะลายูองค์หนึ่งมาปกครองมีนามว่าสุลต่านสเลมัน แต่จะมาครอง
 เมื่อไร ต่อจากใครหาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ว่าได้มาสร้างเมือง
 สร้างบ้อมขุดคูไว้ที่บริเวณเขาแดงฝั่งแหลมสน 28/10/59 ยังมีซากเมือง
 และที่ฝังศพสุลต่านเหลืออยู่.

ครั้นถึงสมัยจลาจล เจ้านครศรีธรรมราชได้ให้ญาติของตน
 คนหนึ่ง มีนามว่าวิเถียนมาครองเมืองสงขลา ครั้นพระเจ้ากรุง
 ธนบุรีทรงปราบก๊กเจ้านครได้ เจ้านครกับหลวงสงขลา (วิเถียน)
 ก็พากันหนีไปบัตตานี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งกองทัพตามลงไป
 จับได้ทั้ง ๒ คนแล้วเสด็จลงไปประทับที่สงขลา ทรงตั้งชาวเมือง
 สงขลาคนหนึ่งมีนามว่า โยม เป็นพระสงขลา แต่ภายหลังมีพระ
 ราชดำริว่าพระสงขลาหย่อนความสามารถ จึงทรงตั้งจินเหยียง
 แซ่เฮา ชาวเมืองเจียงจัวยา ซึ่งเป็นนายอากรรังนก และเป็นที
 เคารพนับถือของราษฎรทั่วไป (ราษฎรเรียกกันว่า ตัวแบะบัง
 ขรวแบะบัง) ทั้งเป็นผู้ที่ได้แสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์
 มานัน ให้เป็นหลวงอินทศิรมบัติครองเมืองสงขลา ต่อมาให้
 เปลี่ยนราชทินนามเป็นหลวงสุวรรณศิรมบัติ (ต้นสกุลณ
 สงขลา) ส่วนพระสงขลา (โยม) ให้หาเข้าไปรับราชการในกรุง
 ธนบุรี ให้เมืองสงขลาคงขึ้นอยู่กับนครศรีธรรมราช ครั้นมาใน
 ตอนปลายรัชชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรม
 ราชให้เป็นเจ้าประเทศราช เจ้าพระยานครให้เรียกเอาผู้หญิงช่าง
 ทอหูกและบุตรกรมการเมืองสงขลา ไปเมืองนครศรีธรรมราชเป็น
 จำนวนมาก เจ้าเมืองสงขลาจึงร้องทุกข์เข้าไปยังกรุงธน ฯ พระเจ้า
 กรุงธนบุรี จึงโปรดให้เมืองสงขลา มาขึ้นกรุงธนบุรีโดยตรง.

ครั้นเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงพิลาโดยในรัชชกาลที่
 ๑ กรมพระราชวังบวร ฯ จึงทูลขอให้เมืองสงขลา กลับไปขึ้นนคร

ศรัทธามราชตามเดิม โดยทรงอ้างว่าเจ้าเมืองนครศรัทธามราชคน
 ใหม่ชอบพอกับเจ้าเมืองสงขลา ต่อมาเมื่อพะมามาคู่หัวเมืองบักย์
 ได้คราวศึกพระเจ้าปะดุงมิน เจ้าเมืองสงขลาที่ตั้งค่ายเตรียมบ้อง
 กันเมือง แต่พวกเจ้าเมืองจะนะซึ่งเป็นบุตรพระสงขลา (โยม) ได้
 คบคิดกันเป็นกบฏตีค่ายหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (บูนหุย) บุตร
 หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหยียง) นั้นได้ หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ
 จึงต้องหนีไปกรุงเทพฯ ฯ ครั้นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 เสด็จออกมาปราบปรามหัวเมืองบักย์ได้ราบคาบแล้ว ได้เสด็จ
 ไปประทับที่เมืองสงขลา หลวงสุวรรณคีรีสมบัติมีความชอบที่
 สืบสวนเหตุการณ์เมืองปัตตานีที่กำลังจะยกลงไปปราบนั้นได้ผลดี
 จึงโปรดให้ครองเมืองสงขลาต่อไป ครั้นถึง พ. ศ. ๒๓๓๔ ได้
 สหายคนมาจากอินเดียเป็นคนเคร่งครัดทางศาสนา ได้มาอุทธรณ์
 บัตตานีเป็นกบฏยกกองทัพมาตีเมืองสงขลา แต่เจ้าเมืองสงขลา
 กับพระยานครศรัทธามราชปราบชาวปัตตานีราบคาบลงได้ เจ้า
 เมืองสงขลาจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุวรรณคีรีสมบัติ ยก
 เมืองสงขลาเป็นเมืองเอกขนตรงต่อกรุงเทพฯ ฯ ยกหัวเมืองไทรบุรี
 บัตตานี ตรังกานู กลันตัน และตำบลปะตง กับกำรา ซึ่งไทรบุรี
 อ้างว่าเป็นเมืองของไทรบุรีนั้น มาขึ้นแก่สงขลาทั้งหมด เพื่อเป็น
 บำเหน็จความชอบ

ครั้นถึง พ. ศ. ๒๓๓๔ ตนกุกเคนเงะ ซึ่งเป็นกบฏต่อไทย
 แล้วต้องหนีไปเกาะบีนังกับเจ้าพระยาไทรปะแงะรันผู้เป็นบิดานั้น

ได้ลอบมาชักชวนพวกมะลายูใน ไทรบุรี และหัวเมืองแขกอื่น ๆ มี
 บัตตานี ยี่ริง ยะลา ให้เป็นกบฏยกทัพมาตีเมืองสงขลา แต่
 พอเจ้าพระยาพระคลังยกกองทัพลงไปปราบ พวกแขกก็ไม่คิด
 ต่อสู้ต่างแตกหนีไป ไทยตามลงไปปราบจนถึงเมืองประ การ
 กบฏจึงสงบไปคราวหนึ่ง ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๓๘๑ ตนกูหมัดสะวะ
 หลานเจ้าพระยาไทรปะแงะร่นข้ามมาจากเกาะปีนัง มาชักชวน
 ให้ชาวไทรบุรี บัตตานี และหัวเมืองแขกซึ่งเจ้าเมืองเป็นไทยนั้น
 ให้ก่อการกำเริบขึ้นอีก พวกแขกได้เผาเมืองจะนะเสีย แล้ว
 ยกเข้ามาตั้งค่ายประชิดเมืองสงขลา พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง
 ณสงขลา) ได้ระดมพวกจีนพวกไทยช่วยกันป้องกันเมืองสงขลา
 เป็นสามารถ พวกมะลายูตีไม่ได้ก็ตั้งมั่นอยู่ ครั้นกองทัพกรุง
 และนครศรีธรรมราชยกหนุนลงไป จึงตีพวกมะลายูแตกพ่ายไป
 เจ้าพระยาพระคลัง อยู่ที่สงขลาสองปีจัดการหัวเมืองแขกสงบ
 แล้วจึงกลับกรุง ในระหว่างนี้ได้โปรดให้ยกเมืองสะตูลมาขึ้นแก่
 เมืองสงขลาด้วย ถึง พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้โปรดให้ส่งไม้ชัยพฤกษ์
 และเทียนชัยไปพระราชทานเจ้าเมืองสงขลา ให้ปักหลักเมืองอีก
 ครั้งหนึ่ง (ครั้งแรกปักในรัชกาลที่ ๑) ต่อมาพระยาวิเชียรคีรี
 เห็นว่า การปกครองหัวเมืองมะลายู ๗ เมืองก็เป็นการยากอยู่แล้ว
 ยังจะต้องปกครองเมืองสะตูลซึ่งมักจะมีข้อวิวาทกับเมืองปัลลิสอยู่
 เเนอง ๆ อีกด้วยก็ยิ่งลำบากจน จึงได้มีหนังสือมากราบบังคมทูล
 ขอให้ยกเมืองสะตูลไปขึ้นแก่นครศรีธรรมราชตามเดิม.

เมืองสงขลา กับ นครศรีธรรมราช เองก็มีการแข่งขันกันอยู่เสมอ เพราะพลเมืองในสงขลาโดยมากเป็นชาวเมืองอื่น แต่เมืองสงขลาตั้งอยู่ปากช่องทะเลใน มีคมนาคมติดต่อกับเมืองพัทลุงและหัวเมืองชายทะเลอื่น ๆ คนเมืองอื่นจึงพากันมาอาศัยและตั้งการค้าขายอยู่เป็นอันมาก เจ้าเมืองกรมการก็อยากจะกันพวกทอพยพมานั้นไว้เป็นพลเมืองของตน แต่เมืองอื่นเช่น นครศรีธรรมราชและพัทลุงก็อยากได้คนของตนคืนมา กระทำให้เกิดวิวาทกับเมืองสงขลาเนื่อง ๆ ในรัชกาลที่ ๔ สงขลาจัดการรับเสด็จเป็นการใหญ่แข่งกับนครศรีธรรมราช เป็นเหตุให้เมืองสงขลาขนหน้าตั้งแต่นั้นมา.

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล เมืองสงขลาจึงได้เป็นที่ตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชต่อมา และเลิกการส่งต้นไม้เงินทองด้วย.

สตูล

จังหวัดสตูลเดิมเป็นอำเภอขึ้นเมืองไทรบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๓ เมืองไทรเป็นกบฏ โปรดให้กองทัพออกไปปราบปราบแล้ว ให้แบ่งเมืองไทรเป็น ๔ หัวเมือง ยกอำเภอสตูลขึ้นเป็นเมืองหนึ่ง โอนมาขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช เป็นทำนองเมืองประเทศราชถวายต้นไม้เงินทอง (ดูจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๘) ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อ

สยามทำสัญญาฉบับกับประเทศเดนมาร์กใหม่กับอังกฤษ ได้ยกเลิกการ
 ถวายต้นไม้เงินทอง จัดวางระเบียบปกครองท้องถิ่นที่เช่นเดียวกับ
 หัวเมืองอื่น ๆ ต่อมา.

สมุทรสาคร

จังหวัดสมุทรสาคร เรียกกันเป็นสามัญว่าท่าจีน เป็น
 เมืองเก่าเดิมชื่อสาครบุรี ตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักร-
 พรดี มาเปลี่ยนชื่อเป็นสมุทรสาครเมื่อในรัชกาลที่ ๔ มีสิ่ง
 สำคัญคือ วัดใหญ่ท่าจีนเป็นวัดโบราณ หรือเรียกกันอีกอย่างหนึ่ง
 ว่าวัดจอมประสาธ มีบานประตูหน้าต่างสลักงดงาม มีศาลเจ้าพัน
 ท้ายพระนรสิงห์ (นายท้ายเรือพระที่นั่งสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๔
 คือ พระเจ้าเสือ) ชาวบ้านนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ยังมีโขนเรือพระ
 ที่นั่งอยู่ที่ศาล ยังมีบุษบกเรือพระที่นั่งของพระเจ้าเสืออยู่ในวัด
 โศกคาม ไซ้เป็นธรรมเนียมอยู่ทุกวันนี้ มีบ่อนวิเชียรโชฎกซึ่ง
 สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ. ศ. ๒๓๗๐ ในบ่อนนมป็น
 บาเรียมอยู่หลายกระบอก.

สระบุรี

เป็นเมืองสำคัญตั้งอยู่ตรงทางคมนาคมระหว่างอาณาจักรศรี
 สัตตนาคนहुต กับกรุงศรีอยุธยา ฉะนั้นจึงมักปรากฏในประวัติ
 ศาสตร์ตอนซึ่งเกี่ยวกับอาณาจักรศรีสัตตนาคนहुตบ่อย ๆ เช่นในปี

พ.ศ. ๒๑๑๒ เมื่อพระเจ้าหงษาเวียงจันทน์ทรงลงมาตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยา
 (คราวเสียกรุงครั้งที่ ๑) พระเจ้าไชยเชษฐาได้ยกทัพศรีสัตนาคนหุต
 ลงมาช่วย แต่พระมหาอุปราชได้ยกไปขัดตาทัพที่สระบุรี พอ
 ทัพศรีสัตนาคนหุตมาถึงตำบลหมากสองต้นใกล้สระบุรี ก็ยก
 ออกจู่โจมตีทัพศรีสัตนาคนหุตแตกไป ในรัชสมัยพระเจ้ากรุง
 ธนบุรี เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ได้ตีเมืองเวียง
 จันทน์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๒ ก็เชิญพระแก้วมรกตและกวาดต้อน
 ผู้คนครอบครัวชาวเวียงจันทน์ลงมาไว้ที่สระบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรี
 ก็เสด็จขึ้นไปรับพระแก้วมรกตถึงเมืองสระบุรี ให้ตั้งพลับพลา
 ทำการสักการะที่นั่น แล้วจึงแห่มาทางชลมารคลงมากรุงธนบุรี
 ต่อมาเมื่อเกิดเหตุเจ้าอนุวงศ์คิดกบฏเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ แล้ว
 เจ้าราชวงศ์เงี้ยวยกลงมาเกลี้ยกล่อมครัวเวียงจันทน์ ที่สระบุรีจะ
 พากลับไปเวียงจันทน์ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพเสด็จ
 ขึ้นไปปราบ ได้ไปตั้งทัพทั่วเขตเขาแก้วใกล้เมืองสระบุรี เจ้า
 ราชวงศ์เงี้ยวไม่กล้าต่อสู้ หนีถอยหนีไปทางเมืองหล่มเก่า
 จังหวัดสระบุรีนี้ว่าตั้งขึ้นในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ ตัว
 เมืองเดิมอยู่ในตำบลศาลาลาว ย้ายมาตั้งที่ตำบลปากเพรียว เมื่อ
 ราว พ.ศ. ๒๔๓๖.

สุพรรณบุรี

จังหวัดสุพรรณบุรีเป็นเมืองโบราณ นักโบราณคดีกล่าวกันว่า คำว่า "สุพรรณบุรี" นี้ตั้งขึ้นจากคำว่า "อู่ทอง" หรือ "สุวรรณภูมิ" ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเรียกชื่อว่า "สุพรรณภูมิ" เป็นเมืองสมัยทวารวดี เมื่อพระเจ้าอู่ทอง (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑) ย้ายมาตั้งนครหลวงที่นครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๒ แล้วได้โปรดให้ขุนหลวงพะงั่ว (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑) ซึ่งเป็นพี่พระมเหสีไปครองเมืองสุพรรณบุรี (คือเมืองอู่ทองหรือสุวรรณภูมิ) แต่ย้ายเมืองมาตั้งที่ริมแม่น้ำใหญ่ (แม่น้ำท่าจีนในตำบลรวีใหญ่ อำเภอท่าพี่เลี้ยงเดี๋ยวนี้) เมืองที่ย้ายมาใหม่นั้นยังมีคูเมืองเป็นคันรอบเห็นได้ชัดเจนอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เมืองสุพรรณบุรีเป็นที่ประทับลูกหลวงตลอดเวลาจนกรุงศรีอยุธยาได้หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นเมืองขึ้น เพราะฉะนั้นจึงสร้างเป็นเมืองมั่นคงแข็งแรง มีกำแพงล้อมคูประตูหอระบ เป็นเมืองหน้าด่านตะวันตกของกรุงศรีอยุธยา และเป็นที่ประชุมพลซึ่งมาตั้งขบวนปราบกบฏเป็นพะยานอยู่ ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าตะเบงชเวตศักราชที่ ๓ พะมา ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๑ ทัพกรุงออกไปตั้งรับที่เมืองสุพรรณบุรี ทานกำลังไม่อยู่เพราะเป็นศึกใหญ่ ทัพข้าศึกจึงเข้ามาได้ถึงชานพระนคร พอข้าศึกถอยทัพกลับไปแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเห็นว่า เมืองสุพรรณบุรีมีคูเมือง

ประตูหอรบ เมื่อมีศึกใหญ่มากก็รับไม่อยู่ ซ้ำกลับเป็นที่อาศัยอัน
มั่นคงของข้าศึกเสียอีก จึงตรัสให้รื้อบ้อมกำแพงเสีย ต่อมาก
ไม่ได้รักษาเป็นเมืองสำคัญ เพราะตกเป็นเมืองชั้นใน ถ้ามศึกมา
ทางนั้นเป็นศึกใหญ่เหลือกำลังที่จะรับในแดนนั้นได้ ก็ถอยมาตั้ง
รับในพระนคร ถ้าพอรับได้ก็ยกออกไปต่อสู้ อย่างที่เรียกว่า
ศึกกลางแปดง คือดึงค่ายคูขันธ์ใหม่แล้วแต่จะเหมาะ ดึงครั้ง
สมเด็จพระนเรศวรชนช้างกับพระมหาอุปราชาเป็นต้น

อุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีเดิมเป็นบ้านร้างเรียกว่าบ้านหมากแข้ง ที่
เรียกเช่นนั้นก็เพราะบ้านนั้นมีต้นหมากแข้ง (มะเขือพวง) ใหญ่
อยู่ต้นหนึ่ง วัดป่าศุขย์กลางใต้ประมาณ ๔๐ ซม. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖
กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์ ซึ่งทรงบัญชา
การมณฑลลาวพวน ได้ย้ายที่บัญชาการจากจังหวัดหนองคายมา
ตั้งที่บ้านหมากแข้ง เพราะเหตุว่ารัฐบาลสยามได้ทำสัญญากับ
ฝรั่งเศสลงฉบับวันที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) อันมี
ข้อความตอนหนึ่ง ขีดขึ้นไม่ให้สยามตั้งกองทหารภายในบริเวณ
๒๕ ก.ม. จากฝั่งแม่น้ำโขง (สัญญานี้ได้ยกเลิกแล้ว) แต่ครั้ง
นั้น แต่ก็ยังมีได้ตั้งเมืองเพราะมีแต่ที่ประทับในค่ายทหารเท่านั้น
ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เสด็จกลับ
กรุงเทพฯ ๑ ประจวบกับที่จัดการปกครองท้องที่เป็นมณฑลเทศา

ภิบาลแล้ว ข้าหลวงเทศาภิบาลที่ออกไปใหม่ก็ไปตั้งที่บัญชาการ
มณฑลที่บ้านหมากแข้ง แต่ก็ยังมีได้ตั้งเป็นเมือง เป็นแต่ยก
บ้านหมากแข้งขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ ขึ้นอำเภอหนองหาน จนถึง
พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงโปรดให้ยกบ้านหมากแข้งขึ้นเป็นเมืองอุดรธานี
หมากแข้งยังเป็นชอตำบลและอำเภออยู่ในบัดนี้.

อุทัยธานี

เป็นเมืองโบราณ ยังมีหลักเมืองและพระปรางค์ที่วัดแจ้ง
เป็นสำคัญ สันนิษฐานกันว่าเก่าถึงสมัยลพบุรี ตัวเมืองตั้งอยู่ใน
ตำบลอุทัยเก่า อำเภอหนองฉาง แต่เห็นจะเป็นเพียงเมืองหน้า
ด่าน ปราบภูเขื่อนในครั้งแผ่นดินพระเอกาทศรถ และสมัยกรุง
ธนบุรี คราวอะแซหวุ่นกี้ถอยทัพจากเมืองพิษณุโลก ได้ให้กะละโบ
ตั้งทัพอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร คอยช่วยมั่งเฝ้ายางซึ่งยกไปทางเมือง
เพชรบูรณ์ กะละโบเที่ยวหาเสบียงอาหารไม่ได้พอ จึงไปปล้น
และเผาเมืองอุทัยธานีเสีย แล้วยกไปตั้งที่เมืองนครสวรรค์ เมือง
อุทัยเก่าจึงเป็นเมืองร้างไปชั่วคราว สืบได้ความว่าเมื่อรัชกาล
ที่ ๓ ผู้ที่ไปเป็นเจ้าเมืองอุทัยกลัวความไข้ไม่กล้าขึ้นไปอยู่เมือง
อุทัยเก่า จึงขออนุญาตตั้งบ้านเรือนและว่าราชการอยู่ที่บ้านสะแก
กรังซึ่งเวลานั้นอยู่ในเขตต์ของเมืองชัยนาท ครั้นต่อมาในรัชกาล
ที่ ๔ มีผู้อพยพไปตั้งอยู่ที่บ้านสะแกกรังมากขึ้น และมีพ่อค้าไป
ตั้งขอขายข้าวมากขึ้น เจ้าเมืองจึงเลยตั้งทว่าการที่นั่นตลอดมา

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงได้โปรดให้ยกบ้านสะแกกรังขึ้นเป็นจังหวัด
อุทัย เลยตั้งศาลากลางจังหวัดอยู่ในที่นั้นจนบัดนี้.

อุบลราชธานี

เดิมเป็นตำบลเรียกว่า ตำบลห้วยแจะละแมะ ครั้น
เจ้าไชยกุมารเจ้านครจำปาศักดิ์ ได้ให้พระประทุมสุรราช (ท้าว
คำผง) เป็นนายกองใหญ่ พระประทุมได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่
ห้วยแจะละแมะ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ต่อมาถึงพ.ศ. ๒๓๓๒ ใน
รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ยกตำบลห้วยแจะละแมะขึ้นเป็นเมือง
ชื่อว่าเมืองอุบลราชธานี โดยแปลงจากนามของพระประทุมซึ่งเป็น
นายกองใหญ่อยู่ที่ตำบลนั้น และตั้งพระประทุมให้เป็นเจ้าเมือง
แต่พระประทุมหาได้ตั้งเมืองในที่เดิมไม่ ย้ายมาตั้งที่ตำบลบ้าน
ราษฎร์มน้ำมูลใต้ห้วยแจะละแมะลงมาประมาณ ๕ ก.ม. คือ
ที่ตั้งจังหวัดอุบลราชธานีอยู่ในบัดนี้.